Państwo i Społeczeństwo

2010 (X) nr 3

Krzysztof Gerc

HIERARCHIA WARTOŚCI MŁODZIEŻY ZAGROŻONEJ UZALEŻNIENIEM OD ŚRODKÓW PSYCHOAKTYWNYCH W KONTEKŚCIE FUNKCJONOWANIA RODZINY

Wprowadzenie

Pojęcie „wartości", pomimo że we współczesnej problematyce wychowawczej używane jest często i w wielu kontekstach badawczych, nadal wywołuje wiele kontrowersji. W naukach społecznych termin ten uznawany jest za mało precyzyjny, co oznacza, że nie istnieje ani żaden zwyczaj językowy, ani powszechnie przyjęta konwencja terminologiczna, które decydowałyby jednoznacznie o tym, co wiąże się z zakresem pojęciowym słowa „wartość". Uznaje się zatem, że omawiany termin używany bez szczegółowych odniesień i przywołanych założeń teoretycznych, nie wskazuje na żadne przedmioty. Wśród badaczy zjawiska można wyróżnić zwolenników następującego podziału, dokonywanego wedle konkretnych subdyscyplin wiedzy:

- psychologiczne koncepcje wartości, w których najczęściej „wartość" jest elementem systemu przekonań człowieka o charakterze normatywnym,
- socjologiczne koncepcje wartości, gdzie „wartość" oznacza przekonania jednostek bądź grup społecznych albo też społeczeństwa, jako całości,
- kulturowe koncepcje wartości, w których „wartość" interpretowana jest w kategoriach norm uważanych za godne pożądania dla społeczeństwa[1].

[1] Por. M. Chojnowska, *System wartości moralnych*, „Edukacja i Dialog" 2001, nr 9–10, s. 26–30.

Według Władysława Tatarkiewicza, operacjonalizacja pojęcia „wartość" jest trudna[2]. Zwraca on uwagę, że to, co można przyjąć za definicję wartości, jest często próbą zastąpienia wyrazu przez inny, oznaczający semantycznie to samo, np. „wartość, to dobro"[3].

Spotyka się również w literaturze przedmiotu podział wartości, wedle różnych kryteriów odniesienia. Mówi się wówczas o wartościach: duchowych, moralnych, przekonaniach osób oraz grup społecznych, które kierują postawami oraz zachowaniami jednostkowymi bądź zbiorowymi. Wartości można również ujmować jako cechy stanowiące przedmiot ludzkich: potrzeb, postaw, dążeń i aspiracji. Można wówczas je odnosić do przedmiotów materialnych, osób, instytucji, idei czy rodzajów działania[4], lecz mogą nimi być również przekonania filozoficzne, religijne, duchowe, które determinują ludzkie zachowania[5].

Na użytek wychowania oraz nauk o rodzinie, wartość utożsamia się nie tyle z kryterium oceny rozstrzygającej o tym, czy określone zjawisko (przedmiot), osoba jest wartościowe lub pozostaje z nim w sprzeczności – ile z samym dobrem, a zatem wartością identyfikującą się z przedmiotem oceny, uznawanym za dobro samo w sobie. Pewna grupa badaczy problematyki wartości twierdzi, że wartość wyraża to, „co być powinno oraz czego pragniemy, przez wpisanie w rzeczywistość pewnego sensu ostatecznego"[6].

W kontekście pedagogicznej koncepcji wychowania do wartości, normatywy aksjologiczne można określić jako konkretne cele, normy oraz zasady postępowania, które potwierdzone są przez codzienne doświadczenie, oraz które umożliwiają rozwój wychowanka i osiągnięcie przez niego trwałej satysfakcji życiowej. Tak rozumiane wartości nie wynikają z ideologicznych założeń czy nieuzasadnionych tradycji, lecz z analizy doświadczenia w odniesieniu do rozwoju i wychowania człowieka. Podlegają one oczywistej weryfikacji empirycznej na tyle, na ile postępowanie sprzeczne z tymi wartościami prowadzi do zaburzeń w rozwoju, a także do wyrządzenia krzywdy sobie i innym[7].

Typologia wartości oraz główne koncepcje hierarchizowania wartości

We współczesnych naukach społecznych i humanistycznych wyróżnia się wartości ekonomiczne, estetyczne, moralne, prawne, poznawcze oraz religijne. Wszystkie

---

[2] J. Głuszyński, *Wartości a wychowanie*, „Chawanna" 1983, nr 2, s. 105.

[3] M. Łobocki, *Pedagogika wobec wartości*, [w:] *Konstelacje pedagogiczne*, red. B. Śliwerski, Kraków 1993, s. 125.

[4] J. Mariański, W. Zdaniewicz, *Wartości religijne i moralne młodych Polaków*, Warszawa 1991, s. 14.

[5] G. Hornby, *Model doradztwa w szkole*, [w:] *Nauczyciel wychowawca*, red. G. Hornby, E. Hall, C. Hall, Gdańsk 2005, s. 29.

[6] M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Lublin 2000, s. 393.

[7] M. Dziewiecki, *Osoba i wychowanie*, Kraków 2003, s. 154–155.

one tworzą system określony mianem sieci wartości. Jeśli niektóre z nich są przez jednostkę szczególnie preferowane, wysoko cenione, mówi się wówczas o indywidualnej hierarchii wartości. Wysokie miejsce zajmują w niej wartości najważniejsze dla określonej osoby, które chciałaby szczególnie realizować. W sytuacji wyboru, w razie zaistnienia wartości alternatywnych, są wybierane spośród nich te, które w hierarchii zajmują najwyższą pozycję. W poszukiwaniach teoretycznych zauważalne jest pragnienie sklasyfikowania i uhierarchizowania wartości preferowanych przez różne grupy osób.

Interesującą propozycję hierarchii wartości przedstawił Max Scheller. Według niego, wartościami najniższymi są hedonistyczne – przyjemnościowe. Wyższe od nich są utylitarne – użytecznościowe. Nad nimi górują witalne, inaczej nazywane biologicznymi.

Wartości duchowe, inaczej kulturowe, są uplasowane wyżej od witalnych. Do nich M. Scheller zaliczył: wartości estetyczne, prawne oraz poznawcze. Wartościami najwyższymi są zaś wartości religijne, trwale włączone w ludzką naturę i nieporównywalne z żadnymi innymi wartościami[8].

M. Scheller uwypuklił drogę wartości ku dobru transcendentalnemu. Zwrócił uwagę na to, że wśród istniejących wartości najważniejszą ich postać stanowią wartości religijne, które finalizują się ostatecznie w wartości absolutnej – Bogu.

Z kolei zdaniem Krystyny Ostrowskiej[9], model hierarchii wartości może być przedstawiony w formie piramidy. Wartości znajdujące się poniżej szczytu piramidy są podporządkowane tym, które stoją w hierarchii wyżej. Zapewnia to człowiekowi kierowanie systemem wartości i realizowane ogólnego celu, a także prowadzi do pożądanej harmonii. Każda z wartości w piramidzie może być realizowana przy pomocy innych szczegółowych wartości. Niektóre z nich mogą występować w różnych konfiguracjach[10].

Wyjątkowo użyteczną klasyfikację wartości stworzył Eduard Spranger[11]. W jej typologię wpisuje się sześć wartości:

- teoretyczne – reprezentatywne dla ludzi, którzy najbardziej cenią w życiu odkrywanie prawdy, jaką daje nauka,
- ekonomiczne – charakterystyczne dla ludzi, którzy cenią najwyżej dobra materialne,
- estetyczno-artystyczne – za którymi opowiadają się ludzie ceniący najwyżej bezinteresowne działania na rzecz innych,
- społeczne – bliskie osobom ceniącym najwyżej bezinteresowne działanie na rzecz innych osób,

---

[8] J. Galarowicz, *Fenomenologiczna etyka wartości*, Kraków 1997, s. 355.

[9] K. Ostrowska, *W poszukiwaniu wartości*, Gdańsk 1994, s. 16–18.

[10] Z. Skory, *Wartości a wychowanie*, „Edukacja" 1990, nr 2, s. 18–31.

[11] M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2006, s. 99.

– polityczne – charakterystyczne dla tych, którzy najwyżej cenią władzę oraz jej wpływy,
– religijne – charakterystyczne dla ludzi ceniących najbardziej prawdy, których źródłem jest Bóg (religia).

W. Tatarkiewicz w pracy *Parerga* wskazał, że jeśli zebrać wszystkie rzeczy, które posiadają jakąkolwiek wartość, w sposób który byłby najbardziej naturalny, zostaną one wówczas podzielone na dwie kategorie. Jedne z nich posiadają wartość własną, drugie – pochodną, zapożyczoną od innych rzeczy. Niektóre zatem wartości, jak np. piękno czy zdrowie, są już same w sobie wartościowe. Wartość w ich przypadku ujawnia charakter immanentny, bez względu na to, co te wartości oznaczają oraz jakie mogą być ich konsekwencje. Pewne zaś rzeczy, choć takich własności nie mają, uzyskują pośrednio wartość właśnie przez to, że są przyczynami, warunkami czy wreszcie symbolami rzeczy wartościowych. Klasycznym przykładem wartości pochodnej są pieniądze[12].

W. Tatarkiewicz podzielił wartości na dwie klasy:
– wartości ludzkie (przysługujące wyłącznie ludziom), na które składają się myśli (zwane też poznawczymi). Zaliczył do nich: twórczość, rzetelność intelektualną, prawdziwość wartości działania – szlachetność, sprawiedliwość oraz wartości uczuć – polegające na doznawaniu przyjemności,
– wartości rzeczy (przysługujące wyłącznie rzeczom) – podstawową wartością jest wartość estetyczna.

Na pograniczu tych wartości znajdują się wartości witalne, a zatem zdrowie, tężyzna biologiczna itp.[13]

Interesującą klasyfikację wartości, przyjętą w niniejszej pracy, zaliczaną do tzw. subiektywistycznych koncepcji wartości oraz stanowiącą podstawę części empirycznej, zaproponował Milton Rokeach[14]. Wyodrębnił on wartości ostateczne, które odnoszą się do najważniejszych celów w życiu, oraz wartości instrumentalne – dotyczące najogólniejszych sposobów postępowania. Tworzą one dwie grupy wartości. Pierwsza grupa wskazuje na cele, które są przedmiotem ludzkich dążeń, druga natomiast odnosi się do sposobów postępowania oraz cech osobowości, dzięki którym cele dają się zrealizować[15].

M. Rokeach do wartości ostatecznych zaliczył: bezpieczeństwo narodowe (zabezpieczenie przed napaścią), bezpieczeństwo rodziny (troska o najbliższych), dojrzałą miłość (bliskość seksualna i duchowa), dostatnie życie (dobrobyt), mądrość (dojrzałe rozumienie życia), poczucie dokonania (wniesienie trwałego wkładu), poczucie własnej godności (samopoważanie), pokój na świecie (świat wolny od wojen i konfliktów), prawdziwą przyjaźń (bliskie koleżeń-

[12] W. Tatarkiewicz, *Paregra*, Warszawa 1978, s. 87.

[13] J. Homplewicz, *Sposoby pojmowania wartości*, „Wychowawca" 1999, nr 4, s. 15.

[14] A. Domurat, *Identyfikacja wartości osobistych w badaniach psychologicznych. Wartości jako cele działań i wyborów*, Warszawa 2009.

[15] M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2006, s. 99.

stwo), przyjemności (miłe uczucia, brak nadmiernego pośpiechu), równowagę wewnętrzną (brak konfliktów wewnętrznych), równość (braterstwo, jednakowe szanse dla wszystkich), szczęście (radość, zadowolenie), świat piękna (piękno natury i sztuki), uznanie społeczne (poważanie, podziw), wolność (niezależność osobista, wolność wyboru), zbawienie (zbawienie duszy, życie wieczne), życie pełne wrażeń (podniecające, aktywne).

Do wartości instrumentalnych zaliczył natomiast: ambicję (pracowitość z aspiracjami), czystość (schludność), inteligencję, czułość (delikatność), logiczność (konsekwencja, rozumność), niezależność (samodzielność), wyobraźnię (niezawodność, rzetelność), odwagę (bronienie swoich przekonań), opanowanie (powściągliwość, zrównoważenie), otwarty umysł, wesołość, pomoc (niesienie pomocy), posłuszeństwo, uczciwość, życzliwość, wysokie kompetencje i umiejętności (uzdolnienia), gotowość wybaczania innym.

Przyjmując założenie, że wartości tworzą hierarchiczny system – trwałą organizację przekonań o preferowanych sposobach postępowania bądź ostatecznych stanach egzystencji, można również próbować badać, czy dzięki temu hierarchicznemu uporządkowaniu człowiek w swoim życiu będzie kreował zachowania zgodne z przyjętą preferencją aksjologiczną[16].

Wartości, zdaniem wielu badaczy, w tym także M. Rokeacha, posiadają szczególną atrakcyjność, która domaga się ich realizacji. Wyklucza ona możliwość obojętnego zachowania się człowieka wobec nich. Według Romana Ingardena, działanie byłoby bezsensowne oraz bezcelowe, gdyby nie liczyć się w nim z wartościami oraz nie uwzględniać ich istnienia[17].

Zagrożenie uzależnieniem – perspektywa psychologiczno-pedagogiczna

Tendencja do sięgania po narkotyki obejmuje współcześnie coraz szerszą grupę ludzi młodych. Powszechność i łatwość dotarcia do substancji psychoaktywnych powoduje nieuniknioną styczność młodzieży z używką. Dzieci i młodzież z reguły są ciekawe wszystkiego, co wydaje się mieć związek z dorosłością. Właśnie ta ciekawość może skłaniać je do sięgnięcia po środek psychoaktywny. Eksperymentowanie najczęściej odbywa się w okresie dorastania, a zatem w okresie przejściowym między dzieciństwem a dorosłością[18]. Jedną z koncepcji uzależnienia przedstawił D. H. Stanton[19]. Zwrócił uwagę na nieumiejętność oddzielenia się osób uzależnionych od rodziny pochodzenia. Przedstawił pewien cykl: gdy mło-

---

[16] P. Brzozowski, *Skala wartości (SW). Polska adaptacja Value Survey M. Rokeacha. Podręcznik*, Warszawa 1995, s. 4.

[17] R. Ingarden, *Książeczka o człowieku*, Kraków 2009, s. 107.

[18] M. Westfal, *Metody diagnozowania zaburzeń w rodzinie*, Warszawa 2008, s. 26.

[19] M. Jędrzejczak, I. Boroń, *Rodzinne i środowiskowe czynniki narkomanii wśród młodzieży poborowej*, „Medycyna Rodzinna" 2003, nr 1, s. 44–46.

dy narkoman odnosi sukcesy w leczeniu i uniezależnienia się od rodziców, wzrasta wówczas natężenie konfliktów w rodzinie, czego konsekwencją są sytuacje kryzysowe, które uniemożliwiają separację od rodziny, w konsekwencji – powrót do używania narkotyków. W rodzinie osoby uzależnionej typowym wzorcem jest swoisty układ: jeden rodzic jest nadmiernie zaangażowany w relację z dzieckiem, drugi zaś jest bardziej zdystansowany, karzący bądź po prostu nieobecny. W tej koncepcji inicjacja narkotykowa tłumaczona jest efektem lęku separacyjnego rodziców przy pierwszych próbach oddzielenia się od dziecka. Nadużywanie staje się rozwiązaniem dla wychowanka. Pozwala bowiem ono, by był on równocześnie „w", jak i „poza" systemem rodzinnym. Dopuszcza jednoczesną bliskość i dystans w stosunku do rodziców[20].

Rodzina jest najbliższym i najważniejszym środowiskiem wychowawczym. Wsparcie rodziny szczególnie istotne jest dla młodego człowieka w sytuacjach trudnych, jakie niesie ze sobą okres dojrzewania, w którym młody człowiek doznaje zachwiania równowagi emocjonalnej, kształtuje swój światopogląd, doznaje dezintegracji wartości oraz potrzeb życiowych.

Szukając przyczyn narkomanii w rodzinnym środowisku życia, wśród istotnych czynników wymienia się:

- sytuację socjalno-ekonomiczną,
- patologie występujące w rodzinie,
- postawy rodzicielskie.

Dziecko wychowane w rodzinie, w której występują następujące zjawiska: przemoc fizyczna/psychiczna, alkoholizm czy narkomania rodzica, ma mniejsze szanse na prawidłowy rozwój bio-psycho-społeczny. Patologie społeczne są na ogół czynnikiem wpływającym na nieprzystosowanie młodzieży, również na narkomanię. Z prowadzonych badań wynika, że w wielu przypadkach narkomani wychowali się w rodzinie, w której przeważały zachowania destruktywne. W literaturze najczęściej wymienia się alkoholizm oraz przestępczość. W rodzinach tych zakłócona jest komunikacja interpersonalna, więź emocjonalna jest osłabiona, atmosfera rodzinna zaś charakteryzuje się napięciem, nerwowością i niepokojem[21].

Na kształtowanie się postawy aspołecznej i zachowań autodestruktywnych wpływ mają szeroko rozumiane czynniki społeczne. Środowiskowa atmosfera aprobaty środków odurzających może zwiększać liczbę osób narażonych na ryzyko wejścia na drogę uzależnienia. Znaczący wpływ ma także grupa rówieśnicza, w jakiej przebywa dziecko, środowisko szkolne, a także rozwijająca się cywilizacja konsumpcyjno-przemysłowa.

Ważnym czynnikiem regulującym zasięg i intensywność zjawiska narkomanii jest grupa rówieśnicza. Wykazuje ona ogromny wpływ na zachowanie jed-

---

[20] M. Górska, *Relacje rodzic–dziecko w rodzinach młodzieży uzależnionej od narkotyków*, „Alkoholizm i Narkomania" 2007, nr 1, s. 11.

[21] E. Łuczak, *Narkomania a środowisko*, Olsztyn 1998, s. 58–59.

nostki, zaś poprzez reprezentowany system normatywny, egzekwuje określone zachowania. Grupa tworzy środowisko sprzyjające rozwojowi narkomanii. Staje się przyczyną i usprawiedliwieniem samodzielnego przebywania poza domem, zachęca do eksperymentów, ułatwia dzielenie się narkotykami, a także nabytymi doświadczeniami związanymi z ich konsumpcją. Pod wpływem i naciskiem grupy, jednej osobie trudno jest przeciwstawić się pozostałym członkom grupy. Dzieje się tak, gdyż jednostka obawia się utraty (tak ważnego w młodym wieku) miejsca lub pozycji w grupie. Jednostka z obawy przed utratą akceptacji i szacunku kolegów, często ulega swoim rówieśnikom. Ważnym czynnikiem determinującym uzależnienie w grupie jest także potrzeba buntu. Zażywaniu narkotyków w kręgu znajomych sprzyja poczucie anonimowości, które daje poczucie bezpieczeństwa, bezkarności i swobody odurzania się[22].

Niespełniające swoich funkcji i zadań środowisko szkolne również może wyzwalać w młodym człowieku potrzebę odurzania się substancjami psychoaktywnymi w celu separacji od otaczającej rzeczywistości, stania się kimś ważnym społecznie. Frustrujące warunki szkolne, poczucie nudy, bezsensu czy nadmierne wymagania stają się motorem do szukania akceptacji, wrażeń oraz swoistego poczucia wolności. Przeprowadzony przez Czesława Cekierę[23] sondaż wykazał, że najczęstszą przyczyną narkomanii, determinowaną czynnikami środowiska szkolnego, są:

- anonimowość ucznia, poczucie alienacji wywołane wielkością szkół (tzw. szkoły giganty), co utrudnia proces socjalizacji i integracji uczniowskiej,
- zbyt liczne klasy,
- zbyt niski poziom wiedzy psychologiczno-pedagogicznej nauczycieli oraz wychowawców,
- szablonowe ocenianie ucznia, nieuwzględnianie wartości oraz konieczności zróżnicowania jego cech indywidualnych, psychicznych i fizycznych,
- brak indywidualnej opieki, często związany z niedostateczną wrażliwością grona pedagogicznego,
- niepowodzenia szkolne (trudności w przyswajaniu wiedzy, brak osiągnięć szkolnych),
- nieefektywna sieć poradni psychologiczno-pedagogicznych, które umożliwiałyby wczesne określenie lub wykrywanie trudności dziecka oraz pomagały w działaniach profilaktyczno-reedukacyjnych,
- nieskuteczność szkolnych programów profilaktyki,
- poniżanie i upokarzanie ucznia w szkole przez nauczycieli oraz rówieśników,
- przemoc, agresja w szkole, brak poczucia bezpieczeństwa.

---

[22] T. Dudek, *Społeczne przyczyny uzależnień*, „Edukacja i Dialog" 2001, nr 3.

[23] C. Cekiera, *Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych*, Lublin 2001, s. 39–40.

U osób uzależnionych oraz zagrożonych uzależnieniem stwierdza się nasilony poziom konfliktów. Najbardziej newralgicznym obszarem jest kategoria psychologiczna obejmująca obraz samego siebie. Większość uzależnionej młodzieży cechuje negatywny stosunek do siebie już wtedy, gdy zaczyna mieć pierwotny kontakt z narkotykami. Negatywna samoocena, a także pesymistyczna postawa wobec przyszłości, przyczyniają się do zaistnienia zaburzeń w zachowaniu. Większość osób uzależnionych charakteryzuje: pesymizm i subiektywizm, a także niekonwencjonalność i oryginalność w działaniu. Nadużywanie środków toksycznych wiązało się w licznych badaniach z ujawnianą potrzebą badanych osób, by w jakiejś mierze urzeczywistniać własne pragnienia. Narkotyki były narzędziem do subiektywnej demonstracji własnego „ja”[24].

Metodologia badań własnych

Przeprowadzone badania miały na celu określenie, jakie wartości preferują adolescenci zagrożeni uzależnieniem od środków psychoaktywnych. Za zagrożenie uzależnieniem od substancji psychoaktywnych przyjmuje się okoliczność, w której adolescent zetknął się intoksykacyjnie z substancją narkotyczną, nie wykazuje natomiast wyraźnych symptomów uzależnienia, lecz wymaga zastosowania oddziaływań profilaktycznych i terapii.

Problemy szczegółowe dotyczyły następujących zagadnień:

1. W jaki sposób struktura rodziny (pełna – niepełna, rozbita, zrekonstruowana) oraz relacje w niej panujące wiążą się z preferencją hierarchii wartości badanych osób;
2. Jakie znaczenie ma poziom sprawności intelektualnej w kształtowaniu hierarchii wartości badanych adolescentów;
3. W jaki sposób samoakceptacja oraz charakterystyka potrzeb związanych z umiejętnościami i funkcjonowaniem społecznym, a także potrzeba osiągnięć, wiążą się z zagrożeniem uzależnieniem od środków psychoaktywnych.

Ważnym obszarem prowadzonych analiz empirycznych była zatem charakterystyka preferencji wartości (skala wartości), a także określenie poziomu samoakceptacji oraz charakterystyka potrzeb związanych z umiejętnościami i funkcjonowaniem społecznym, w tym potrzeby osiągnięć (wyodrębnione za pomocą Testu Przymiotnikowego ACL-37 H. B. Gougha i A. B. Heilbruna).

Celem odrębnym była charakterystyka związków między zmiennymi wyodrębnionymi w badaniu. Zasadniczym rysem przedstawianych analiz było zweryfikowanie istnienia u młodzieży różnic w zakresie przejawów i przyczyn zachowań określanych, zgodnie z przyjętą operacjonalizacją, „zagrożeniem uzależnieniem od środków psychoaktywnych”. Ważne było również przeprowadze-

[24] J. Gawlik, *W poszukiwaniu lepszego świata*, „Edukacja i Dialog” 2009, nr 8, s. 34–40.

nie bardziej szczegółowej analizy związków między zmiennymi psychologicznymi, a także sprawdzenie, czy występuje zależność między tymi zmiennymi a płcią i wiekiem badanych. Próbowano zbadać, czy istnieją różnice w funkcjonowaniu społecznym osób, różniących się deklarowaną preferencją hierarchii wartości.

Posługując się pytaniami badawczymi, utworzonymi na podstawie informacji zawartych w części teoretycznej, sformułowano następujące hipotezy badawcze:

- hipoteza 1: Określona struktura rodziny oraz panujące w niej relacje wykazują istotny statystycznie wpływ na hierarchię wartości osób badanych;
- hipoteza 2: Poziom sprawności poznawczej badanych wywiera znaczący wpływ na wybór przez nich istotnych wartości w życiu;
- hipoteza 3: Płeć w sposób istotny statystycznie wpływa na preferencje wartości wśród badanej grupy adolescentów;
- hipoteza 4: Osoby wykazujące niższy poziom samooceny (*Sa*) oraz opisujące siebie za pomocą mniejszej liczby przymiotników pozytywnych (*Fav*) i większej negatywnych (*Ufv*), częściej ujawniają objawy zagrożenia uzależnieniem od środków psychoaktywnych.

W celu weryfikacji powyższych hipotez, badaniami objęto grupę 35 adolescentów[25] mieszkających na terenie Krakowa oraz powiatu krakowskiego. Zastosowano procedurę badawczą z grupą kontrolną (38 osób). Grupę kontrolną stanowiła młodzież z dwóch różnych szkół ponadgimnazjalnych powiatu krakowskiego, która deklarowała całkowity brak kontaktu ze środkami psychoaktywnymi.

Badania realizowano od października 2008 r. do kwietnia 2009 r. – badania właściwe poprzedzono pilotażem narzędzi autorskich. Zastosowano losowo-celowy dobór próby. Badania prowadzono: grupowo (skala wartości M. Rokeacha; ACL – 37, ankieta) oraz indywidualnie (pozostałe metody), wieloetapowo. Udział w badaniu poprzedzony był zgodą respondenta i jego rodziców.

W trakcie badań wykorzystano następujące metody diagnostyczne: Skalę Inteligencji D. Wechslera WAIS-R (stąd założenie zróżnicowanego poziomu intelektualnego w grupie badanej), Skalę Wartości M. Rokeacha, Test Przymiotnikowy ACL-37 H. B. Gougha i A. B. Heilbruna w autoryzowanym przekładzie Z. Płużek, a także narzędzia według własnego opracowania: ankietę do badania środowiska ucznia dyferencjałem semantycznym oraz wywiad standaryzowany z arkuszem biograficznym.

[25] O doborze młodzieży do badanej grupy decydowały następujące czynniki: wiek – okres późnej adolescencji (17–20 lat); poziom rozwoju intelektualnego (norma intelektualna); orzeczenie publicznej poradni psychologiczno-pedagogicznej o zagrożeniu uzależnieniem od środków psychoaktywnych; podjęcie oddziaływań o charakterze terapeutycznym. Dziewczęta stanowiły 37,14% grupy badanej (13 osób), chłopcy – 62,86% (23 osoby).

Wyniki

Statystyczna analiza zebranego materiału empirycznego składała się z dwóch części. W pierwszej, stosując metody statystyki opisowej, scharakteryzowano poziom najważniejszych w badanej grupie zmiennych. Tam, gdzie to było możliwe (WAIS-R, Skala Wartości M. Rokeacha), dane empiryczne zestawiono z normami dotyczącymi ogółu młodzieży. Przedmiotem drugiej części opracowania statystycznego było opisanie związków łączących zmienne kontrolowane w badaniu. W celu ich wykrycia i opisu wykorzystano wielowymiarową analizę korelacyjno-regresyjną, a także test Newmana-Keulesa do porównywania średnich parami, wyznaczono również współczynnik korelacji rangowej C. E. Spearmana.

Kontynuując analizę materiału empirycznego, w oparciu o badanie Skalą Wartości M. Rokeacha, otrzymano pełne dane o indywidualnych hierarchiach wartości badanych osób[26]. Stosując następnie analizę wariancji zbadano różnice pomiędzy średnimi rangami, przyznawanymi poszczególnym wartościom. W sytuacjach, w których stwierdzano występowanie istotnych statystycznie różnic, w dalszej kolejności podejmowano próbę ustalenia pomiędzy którymi, wyodrębnionymi wartościami w grupach badanej oraz kontrolnej, te różnice występują. W tym celu skorzystano z testu Newmana-Keulsa do porównywania średnich parami. Do porównania podobieństwa hierarchii wartości pomiędzy analizowanymi typami nieprzystosowania społecznego zastosowano współczynnik korelacji rangowej C. E. Spearmana. Współczynnik korelacji rangowej Spearmana przyjmuje wartości z przedziału od 1 do 1; im bliższy jest jedności, tym hierarchie wartości są bardziej podobne. Statystyczną wartość tego podobieństwa można testować porównując wartość r_{ij} z wartością teoretyczną, odczytaną z tablic. Dla n = 18 (liczba wartości) oraz dla poziomu istotności ta wartość teoretyczna wynosi $r^* = 0{,}60$[18]; jeżeli obliczona wartość r_{ij} jest większa od r^* to oznacza, że hierarchie i oraz j są podobne (nie różnią się istotnie). Tę samą procedurę zastosowano analizując wartości ostateczne i instrumentalne.

Z uwagi na fakt, że skala rangowa jest skalą porządkową i jako taka, znacznie zawęża zakres możliwych analiz statystycznych, dla potrzeb dalszych zastosowanych analiz (wielowymiarowej analizy korelacyjno-regresyjnej) przekształcono rangi na wyniki standaryzowane. Uzyskane w ten sposób średnie i odchylenia standardowe odzwierciedlają dużą zmienność w obszarze preferowanych przez badaną młodzież wartości. Świadczy to niewątpliwie o niskiej, choć rozwojowo jeszcze dopuszczalnej, stabilności ich systemu aksjologicznego.

---

[26] Chcąc uzyskać informacje o przeciętnej hierarchii wartości, charakterystycznej dla próby badanej – osobno dla każdej z wartości – obliczono średnią z rang przypisanych danej wartości przez grupę młodzieży oraz odchylenia standardowe, a także rangę (pozycję) danej wartości w średniej hierarchii. Im mniejsza jest średnia, tym wyżej jest oceniana określona wartość. Pierwsze miejsce zajmuje wartość, która ma najniższą średnią rangę. Odchylenie standardowe mierzy zaś zróżnicowanie poziomu danej wartości. Im mniejsze jest odchylenie standardowe, tym większa jest zgodność w wybieraniu (ustalaniu) pozycji tej wartości.

Hierarchia potrzeb ujawnianych przez badaną młodzież pozostaje, jak założono, w bezpośredniej zależności wyznawanego przez nią systemu wartości i koresponduje z wynikami uzyskanymi przy pomocy Skali Wartości M. Rokeacha. Porównanie hierarchii wartości ostatecznych w grupie badanej oraz grupie kontrolnej ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Hierarchia wartości ostatecznych grupy badanej wraz z współczynnikiem *p* w teście Newmana-Keulesa, wskazującym na różnice istotne statystycznie wyników grupy badanej oraz grupy kontrolnej

Wartości	**Ranga**	**Średnia rang**	**Odchylenie standardowe**	**p – w teście Newmana-Keulesa**
bezpieczeństwo rodziny	**1**	**4,20**	**3,80**	**0,012**
dojrzała miłość	2	4,68	3,15	ns
mądrość	**3**	**6,16**	**3,71**	**0,009**
poczucie własnej godności	4	6,32	4,02	ns
szczęście	5	6,92	5,11	ns
wolność	**6**	**7,12**	**3,91**	**0,015**
prawdziwa przyjaźń	7	8,48	3,82	ns
równowaga wewnętrzna	**8**	**9,92**	**3,49**	**0,001**
poczucie dokonania	**9**	**10,00**	**4,13**	**0,022**
dostatnie życie	10	10,08	4,38	ns
przyjemność	**11**	**10,76**	**4,04**	**0,018**
równość	12	11,24	5,01	Ns
pokój na świecie	13	11,35	4,15	ns
świat piękna	14	11,41	4,66	ns
uznanie społeczne	**15**	**12,25**	**4,31**	**0,007**
życie pełne wrażeń	16	12,94	4,33	ns
zbawienie	**17**	**13,05**	**4,27**	**0,008**
bezpieczeństwo narodowe	**18**	**14,46**	**4,80**	**0,05**

W skali M. Rokeacha przyjęto, że im niższą liczbę przypisano wartości podczas badania, tym ta wartość w życiu jednostki jest ważniejsza. Ważniejsze wartości w założeniu skali silniej wpływają na życie psychiczne człowieka, na jego percepcję, procesy myślenia, dążenia emocjonalno-motywacyjne oraz na jego postawy.

Z danych przedstawionych w tabeli 1 wynika, że dla badanych największe znaczenie ma bezpieczeństwo ich rodziny i troska o nią. Równie wysoko cenią wartość dojrzałej miłości, w której zakres wchodzi bliskość seksualna i duchowa. Dwie wymienione wartości wydają się w opinii badanych kluczowymi. Można przypuszczać, że pragną najsilniej obecności bliskich osób oraz chcą z ich strony doświadczać uczucia miłości i okazywać ją innym. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że osoby uzależnione ujawniają słabą więź ze swoimi rodzicami. Wynikać stąd może potrzeba miłości, przynależności do grupy rodzinnej, a także spełnienia się w roli małżonka, dziecka i zapewnienia najbliższym bezpieczeństwa. Najniżej ocenioną wartością w hierarchii badanych jest bezpieczeństwo narodowe – zabezpieczenie przed napaścią. Podobny wynik uzyskało zbawienie (zbawienie duszy, życie wieczne). Niska pozycja tej wartości może świadczyć o niskiej świadomości religijnej i umiejscowieniu jej na szczeblu mniejszego znaczenia w życiu. Jedno z niższych miejsc w klasyfikacji zajmuje również życie pełne wrażeń (podniecające, aktywne). Wydaje się, że ranga tej wartości może zaprzeczać powszechnej opinii, wedle której osoby uzależnione szukają wrażeń i przyjemności w środkach odurzających. Warto pamiętać, że inicjacja narkotykowa mogła, choć nie musiała – wiązać się z ciekawością poznawczą oraz wypełnieniem nudy.

Różnice statystycznie istotne w zakresie hierarchii wartości ostatecznych osób badanych oraz w grupie kontrolnej odnotowano w odniesieniu do dziewięciu wartości: bezpieczeństwa rodziny ($p<0,012$), mądrości ($p<0,009$), wolności ($p<0,015$), równowagi wewnętrznej ($p<0,001$), poczucia dokonania ($p<0,022$), przyjemności ($p<0,018$), uznania społecznego ($p<0,007$), zbawienia ($p<0,008$) oraz bezpieczeństwa narodowego ($p<0,05$). Porównanie hierarchii wartości instrumentalnych w grupie badanej oraz grupie kontrolnej ilustruje tabela 2.

Zdecydowanie najważniejszą wartością instrumentalną dla badanej grupy jest gotowość kochania. Wybór tej wartości na szczytowym miejscu przez znaczną liczbę respondentów wiąże się z preferowaną przez nich wartością ostateczną (bezpieczeństwo rodziny, dojrzała miłość). Ważnymi wartościami dla osób zagrożonych uzależnieniem są także niezależność, czystość (w sensie dbałości o własny wygląd i schludności) oraz odpowiedzialność (niezawodność). Na najniższym poziomie w hierarchii znajduje się preferencja wartości: posłuszeństwo. Jest to zgodne z uwewnętrznioną hierarchią badanych, ponieważ niezależność (samodzielność, niepodporządkowanie nikomu) zajęła drugą pozycję w klasyfikacji wartości. Osoby badane chcą podejmować istotne decyzje, nie lubią być kierowane przez innych.

Różnice statystycznie istotne w zakresie hierarchii wartości instrumentalnych osób badanych oraz w grupie kontrolnej odnotowano w odniesieniu do sześciu wartości: gotowości kochania ($p<0,05$), logiczności myślenia ($p<0,031$), uczynności ($p<0,034$), zdolności ($p<0,008$), refleksyjności ($p<0,042$) oraz wyrozumiałości ($p<0,012$).

Tabela 2. Hierarchia wartości instrumentalnych grupy badanej wraz z współczynnikiem p w teście Newmana-Keulesa, wskazującym na różnice istotne statystycznie wyników grupy badanej oraz grupy kontrolnej

Wartości	Ranga	Średnia rang	Odchylenie standardowe	p – w teście Newmana-Keulesa
gotowość kochania	**1**	**4,56**	**3,89**	**0,05**
samodzielność	2	7,12	4,15	ns
czystość	3	7,16	4,25	ns
odpowiedzialność	4	7,60	4,30	ns
ambicja	5	8,12	4,27	ns
logiczność myślenia	**6**	**8,68**	**5,20**	**0,031**
odwaga	7	8,78	5,35	ns
lojalność	8	9,24	3,99	ns
grzeczność	9	9,56	4,26	ns
opanowanie	10	9,72	4,30	ns
uczynność	**11**	**9,80**	**4,12**	**0,034**
zdolność	**12**	**10,24**	**4,73**	**0,008**
uczciwość	13	10,56	4,62	ns
pomysłowość	14	10,72	4,30	Ns
refleksyjność	**15**	**11,16**	**4,23**	**0,042**
tolerancja	16	11,24	5,80	ns
wyrozumiałość	**17**	**11,92**	**3,90**	**0,012**
posłuszeństwo	18	14,84	4,35	ns

W toku dalszej analizy wyodrębniono związki łączące poszczególne grupy zmiennych w ramach określonych modeli predykcji. Czynniki łączące się z wystąpieniem określonego – w przyjętej klasyfikacji M. Rokeacha typu preferencji wartości ilustrują tabele nr 3, 4, 5 oraz 6. W tabeli 3 przedstawiono model korelacji dla równowagi wewnętrznej.

Zgodnie z modelem korelacji przedstawionym w tabeli 3, osoby preferujące równowagę wewnętrzną charakteryzują się nieobecnością ojca w rodzinie oraz w procesie wychowania, uwarunkowaną migracją bądź śmiercią czy też odejściem rodzica ($t = 2,51$; $p<0,03$) oraz ogólnie wysokim poziomem rozumienia norm i zasad społecznych, diagnozowanym w ramach Skali WAIS-R ($t = 2,13$; $p<0,01$). Specyficzne jest również dla nich przyznawanie się do istnienia uzależnień wśród najbliższych ($t = 2,88$; $p<0,025$). Osoby te wykazują również wyższe

nasilenie potrzeb związanych z umiejętnościami i funkcjonowaniem społecznym (t = 3,17; p<0,027), przejawiające się między innymi ujawnianiem wyższego poziomu kompetencji w relacjach interpersonalnych.

Tabela 3. Model korelacji dla równowagi wewnętrznej jako zmiennej zależnej (R = 0,47; R^2 = 28%)

Zmienna niezależna	**Współczynnik regresji**	**Beta**	**Test**	**Istotność współczynnika regresji**	
				t	p
obecność ojca w rodzinie	0,25	-0,48	lewostronny	2,51	0,03
rozumienie norm społecznych	0,21	0,31	prawostronny	2,13	0,01
uzależnienie wśród najbliższych	0,38	0,41	dwustronny	2,88	0,025
potrzeby związane z umiejętnościami i funkcjonowaniem społecznym	0,34	0,41	dwustronny	3,17	0,027
wyraz wolny	4,07				

Obserwując doniesienia badaczy, publikowane w literaturze przedmiotu, łatwo odnieść wrażenie, że swoista polemika próbująca rozstrzygnąć, czy na zachowanie młodych ludzi – w tym zachowania destruktywne i niedostosowanie społeczne – wpływa bardziej rodzina czy czynniki związane ze szkołą, trwa nadal. Wydaje się jednak, że obecnie, w obliczu szeroko podkreślanego kryzysu rodziny i relacjonowanych w mediach częstych aktów okrucieństwa i wandalizmu dokonywanych w szkołach, dylemat ten przestał być tak bardzo istotny. Pilniejsze jest raczej określanie czynników predestynujących młodych ludzi do zachowań świadczących o niewłaściwej socjalizacji w obydwu środowiskach.

Podkreśla się fakt, że rodzina jako środowisko posiada istotny potencjał profilaktyczny, polegający na wspieraniu młodego człowieka w przeciwstawianiu się temu, co złe oraz stymulowaniu do nabywania pozytywnych predyspozycji i umiejętności życiowych[27]. Najnowsze badania młodzieży gimnazjalnej wskazały, że w opinii samych nastolatków najistotniejszym czynnikiem wywołującym niedostawanie społeczne przejawiające się w aktach przemocy może być sytuacja rodzinna[28]. Uczniowie wskazali przede wszystkim niedostateczną ilość czasu przeznaczaną dla nich przez rodziców oraz, co niepokojące, zjawisko przemocy w środowisku rodzinnym. W badaniach Franciszki Wawro[29], aż 74% badanych

[27] K. Gerc, *Współczesne determinanty zagrożeń rozwoju społecznego młodzieży – media a zjawisko nieprzystosowania społecznego*, „Studia Socialia Cracoviensia" 2009, nr 1, s. 57–70.

[28] M. Urbaniak, *Rola szkoły jako instytucji sprzyjającej i przeciwdziałającej agresji i przemocy w gimnazjum*, [w:] *Dziecko a świat dorosłych*, red. M. Duda, B. Gulla, Kraków 2009, s. 172–175.

[29] F. W. Wawro, *Środowiskowe tło patologicznych zachowań młodzieży. Komunikat z badań*, [w:] *Problemy współczesnej młodzieży*, red. F. W. Wawro, Lublin 2007, s. 89–108.

wymieniło czynnik dysfunkcjonalności rodziny. Warto podkreślić, że obok wspomnianego wcześniej potencjału profilaktycznego[30], w skład właściwości rodziny przynależą także czynniki ryzyka. Autokratyczny – restrykcyjny styl wychowania, zakłócenia struktury rodziny, nieharmonijne relacje między członkami rodziny, niespójny lub nieelastyczny system rodzinny tworzą tzw. proprzemocowe cechy kontekstu środowiska rodzinnego[31]. Co więcej, środowisko rodzinne w dużym stopniu determinuje przekonania młodych ludzi dotyczące efektywności odwoływania się do stosowania agresji i przemocy w szkole[32]. Pomimo, że liczne badania nie wykazały, jak dotąd, istotnej zależności pomiędzy funkcjonowaniem i oddziaływaniem rodziny a poważniejszymi zachowaniami ryzykownymi i antyspołecznymi, to jednak wyraźnie uwidoczniły związek między sytuacją rodzinną a mniej spektakularnymi w skutkach zachowaniami agresywno-przemocowymi. Zważywszy jednak na fakt, że badacze udokumentowali zależność pomiędzy stosowaniem łagodniejszych form agresji i przemocy a większym prawdopodobieństwem łamania zasad społecznego współżycia i przejawiania demoralizacji, zwłaszcza intoksykacji alkoholowej i narkotycznej, paserstwa czy dokonywania kradzieży, rodzina może wywierać pośrednio określony wpływ także na częstość zachowań uznawanych za ryzykowne i prowadzące do niedostosowania i zagrożenia uzależnieniem od środków psychoaktywnych[33]. W tabeli 4 przedstawiono model korelacji dla gotowości kochania jako zmiennej zależnej.

W oparciu o dane przedstawione w tabeli 4 można zauważyć, że osoby wykazujące preferencję wartości gotowość kochania, to częściej adolescenci wychowujący się w rodzinach niepełnych ($t = 2{,}81$; $p<0{,}05$). Odznaczają się statystycznie istotnym poziomem potrzeby bezpieczeństwa i stabilizacji ($t = 3{,}07$; $p<0{,}028$) oraz niższą samooceną ($t = 3{,}09$; $p<0{,}022$). Osoby te, to częściej dziewczęta ($t = 3{,}26$; $p<0{,}034$). W tabeli 5 przedstawiono model korelacji dla bezpieczeństwa rodziny jako zmiennej zależnej.

Analiza danych zestawionych w tabeli 5 dowodzi, że dla osób wykazujących wysoką preferencję wartości bezpieczeństwo rodziny, charakterystyczny jest statystycznie istotny, wysoki poziom inteligencji ($t = 3{,}15$; $p<0{,}049$). Osoby te wykazują również wysoką potrzebę osiągnięć ($t = 3{,}10$, $p = 0{,}044$) oraz niższą samoocenę ($t = 3{,}40$; $p<031$). Charakterystyczne dla tego modelu korelacji jest również wyjaśnianie na poziomie istotnym statycznie preferencji wartości bezpieczeństwo rodziny przez brak jednego z rodziców w procesie wychowawczym ($t = 2{,}91$; $p<0{,}05$). W tabeli 6 przedstawiono model korelacji dla logiczności myślenia jako zmiennej zależnej.

---

[30] K. Gerc, *Potencjał profilaktyczny rodziny – szanse i niewykorzystane możliwości*, [w:] *Dziecko a świat dorosłych*..., s. 121–136.

[31] J. Surzykiewicz, *Agresja i przemoc w szkole*, [w:] *Pedagogika*, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2004, s. 270–290.

[32] Arbeitsgruppe Schulevaluation, *Gewalt als soziales Problem In Schulen. Untersuchungsergebnisse und Präventionsstrategien*, Opladen 1998.

[33] P. Rostampour, *Schüler als Täter, Opfer und Unbeteiligte – Veränderung der Rollen im sozialen und biographischen Kontext*, „Psychosozial" 2009, nr 79, s. 17–27.

Tabela 4. Model korelacji dla gotowości kochania jako zmiennej zależnej
($R = 0,34$; $R^2 = 25\%$)

Zmienna niezależna	**Współczynnik regresji**	**Beta**	**Test**	**Istotność współczynnika regresji**	
				t	p
brak jednego z rodziców	0,29	0,44	prawostronny	2,81	0,05
pragnienie bezpieczeństwa i stabilizacji	0,19	0,27	prawostronny	3,07	0,028
samoocena	0,24	-0,30	lewostronny	3,09	0,022
płeć: dziewczęta	0,32	0,44	prawostronny	3,26	0,034
wyraz wolny	3,85				

Tabela 5 Model korelacji dla bezpieczeństwa rodziny jako zmiennej zależnej
($R = 0,49$; $R^2 = 30\%$)

Zmienna niezależna	**Współczynnik regresji**	**Beta**	**Test**	**Istotność współczynnika regresji**	
				t	p
wysoki poziom inteligencji	0,19	0,39	prawostronny	3,15	0,049
potrzeba osiągnięć	0,20	0,38	prawostronny	3,10	0,044
samoocena	0,29	-0,42	lewostronny	3,40	0,031
brak jednego z rodziców	0,31	0,29	dwustronny	2,91	0,05
wyraz wolny	4,08				

Tabela 6. Model korelacji dla logiczności myślenia jako zmiennej zależnej
($R = 0,45$; $R^2 = 23\%$)

Zmienna niezależna	**Współczynnik regresji**	**Beta**	**Test**	**Istotność współczynnika regresji**	
				t	p
sprawność myślenia abstrakcyjnego	0,19	0,58	prawostronny	3,65	0,009
pełna rodzina	0,22	0,29	prawostronny	3,06	0,047
samoocena	0,29	0,40	prawostronny	3,03	0,05
wiek	0,49	0,49	dwustronny	3,91	0,03
wyraz wolny	4,49				

Z przedstawionego modelu wynika, że preferencja wartości instrumentalnej logiczność myślenia charakterystyczna jest dla osób starszych ($t = 3,03$; $p<0,03$), uzyskujących wyższe wyniki w zakresie operatywności myślenia abstrakcyjnego ($t = 3,65$; $p<0,009$), wychowujących się w rodzinie pełnej ($t = 3,66$; $p<0,044$), ujawniających wyższą samoocenę ($t = 3,06$; $p<0,05$).

Lektura doniesień na temat kondycji i odporności psychicznej dzieci i młodzieży nasuwa wniosek o coraz większej skali zaburzeń emocjonalnych, wskazuje również na wzrost liczby zachowań ryzykownych w tej grupie wiekowej. Prawidłowość tę obserwuje się od lat w wielu krajach Europy i Ameryki. Dotyczy ona także Polski, stąd też należy nadal upowszechniać wyodrębnione w licznych badaniach charakterystyki rodziny dobrze radzącej sobie z trudnościami i codziennymi problemami. Zalicza się do nich:

- zaspokajanie potrzeb bezpieczeństwa, stabilizacji związku emocjonalnego, poczucia przynależności, możliwości wymiany uczuć,
- możliwie szeroki zakres wspólnych wartości członków rodziny (w tym gromadzenie się rodziny wokół wartości szczególnie ważnych w pewnych okresach życia),
- wspólne rozwiązywanie zadań i problemów.

Rosnące tempo życia, szybki postęp technologiczny i współczesna rzeczywistość społeczno-gospodarcza dostarczają wielu sytuacji stresowych, stawiając przed młodymi ludźmi wiele zadań adaptacyjnych. Konieczność szybkiego przystosowywania się do zmiennych i niepewnych wymagań rynku pracy, sprostania wymaganiom konkurencyjności, innowacyjności, aktywności i plastyczności, są zadaniami szczególnie trudnymi i obciążającymi psychiczne mechanizmy obronne osób o poczuciu niskiej wartości, z tzw. syndromem wyuczonej bezradności[34]. Efektem są negatywne emocje – lęk, apatia, przygnębienie, a także rezygnacja z ukierunkowanego działania oraz bierność. W tym kontekście rodzina i jej wsparcie nabierają szczególnego znaczenia.

Podsumowanie

W podsumowaniu dokonanej analizy wyników badań nasuwają się pewne wnioski, które można sprowadzić do następujących twierdzeń:

1. Struktura rodziny oraz panujące w niej relacje mają istotny wpływ na hierarchię wartości badanych, co potwierdzają liczne istotne statystycznie różnice w zakresie preferencji wartości młodzieży zagrożonej uzależnieniem oraz ich zdrowych rówieśników.

[34] Wyuczona bezradność to nabyte w toku zdobywania doświadczeń życiowych, często utrwalane przez niewłaściwe metody wychowawcze, przekonanie o tym, że nie mamy żadnego wpływu na to, co się nam wydarza, oraz o własnej bezsilności i niecelowości podejmowania wszelkich wysiłków zmierzających do poprawy sytuacji i rozwiązania problemu.

2. Więzi emocjonalne, jakie zagrożeni uzależnieniem ujawniają wobec najbliższych rzutowały na uszeregowanie istotnych w ich życiu wartości. Brak bliskich relacji z rodzicami może wpływać na zaistnienie potrzeby troski o bezpieczeństwo innych oraz gotowości kochania.
3. Znaczący wpływ na wybór istotnych wartości w życiu przez uzależnionych wywiera poziom ich sprawności poznawczej. Osoby badane w swoim życiu raczej nie kierują się wartością, jaką jest nauka i rozwinięty intelekt. Większość badanych nie przyjmuje postawy badacza, nie ceni dóbr naukowych i nie ocenia ich jako ważne.
4. Brak jest podstaw do stwierdzenia, że płeć w sposób istotny statystycznie wpływa na preferencje wartości wśród badanej grupy adolescentów (nie potwierdzono hipotezy trzeciej, przyjętej w referowanych badaniach).
5. Badania potwierdziły, że osoby wykazujące niższy poziom samooceny (*Sa*) oraz opisujące siebie za pomocą mniejszej liczby przymiotników pozytywnych (*Fav*) i większej negatywnych (*Ufv*), częściej ujawniają objawy nieprzystosowania społecznego.
6. Najniżej ocenioną wartością w hierarchii wartości ostatecznych jest bezpieczeństwo narodowe. Podobny wynik przypisano wartościom: zbawienie oraz życie pełne wrażeń.
7. Zdecydowanie najważniejszą wartością instrumentalną w grupie badanej jest gotowość kochania. Umieszczenie tej wartości przez znaczną liczbę respondentów na szczytowym miejscu wiąże się jednocześnie z wybranymi przez nich wartościami ostatecznymi (bezpieczeństwo rodziny, dojrzała miłość).
8. Ważnymi wartościami dla badanych są także: niezależność, czystość (w sensie schludności) oraz odpowiedzialność (niezawodność).
9. Na najniższym poziomie znajduje się posłuszeństwo. Jest to zgodne z uwewnętrznioną hierarchią wartości badanych, ponieważ inna cecha, niezależność (samodzielność), zajęła drugą pozycję w badaniu.

Na podstawie współczesnej wiedzy z zakresu psychologii można stwierdzić, że skuteczna praca profilaktyczna bądź terapeutyczna tylko z jednym z członków systemu rodzinnego nie wydaje się możliwa. Dlatego też wszelkie programy profilaktyczne dla dzieci i młodzieży powinny w swoich celach uwzględniać także współdziałanie z rodziną podopiecznego oraz prowadzić do uaktywnienia trzech funkcjonujących w rodzinie typów wsparcia społecznego: emocjonalnego, informacyjnego oraz instrumentalnego.

Bibliografia

Arbeitsgruppe Schulevaluation (1998), *Gewalt als soziales Problem In Schulen. Untersuchungsergebnisse und Präventionsstrategien*, U. Verlag, Opladen.

Brzozowski P. (1995), *Skala wartości (SW). Polska adaptacja Value Survey M. Rokeacha. Podręcznik*, Zakład Poligraficzny, Warszawa.

Cekiera C. (2001), *Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych*, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.

Chojnowska M. (2001), *System wartości moralnych*, „Edukacja i Dialog", nr 11, 12.

Domurat A. (2009), *Identyfikacja wartości osobistych w badaniach psychologicznych. Wartości jako cele działań i wyborów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

Dudek T. (2001), *Społeczne przyczyny uzależnień*, „Edukacja i Dialog", nr 3.

Dziewiecki M. (2003), *Osoba i wychowanie*, Rubikon, Kraków.

Galarowicz J. (1997), *Fenomenologiczna etyka wartości*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków.

Gawlik J. (2009), *W poszukiwaniu lepszego świata*, „Edukacja i Dialog", nr 8.

Gerc K. (2009a), *Współczesne determinanty zagrożeń rozwoju społecznego młodzieży – media a zjawisko nieprzystosowania społecznego*, „Studia Socialia Cracoviensia", nr 1.

Gerc K. (2009b), *Potencjał profilaktyczny rodziny – szanse i niewykorzystane możliwości*, [w:] *Dziecko a świat dorosłych*, red. M. Duda, B. Gulla, Wydawnictwo Archidiecezji Krakowskiej, Kraków.

Głuszyński J. (1983), *Wartości a wychowanie*, „Chawanna", nr 2.

Górska M. (2007), *Relacje rodzic–dziecko w rodzinach młodzieży uzależnionej od narkotyków*, „Alkoholizm i Narkomania", nr 1.

Homplewicz J. (1999), *Sposoby pojmowania wartości*, „Wychowawca", nr 4.

Hornby G. (2005), *Model doradztwa w szkole*, [w:] *Nauczyciel wychowawca*, red. G. Hornby, E. Hall, C. Hall, GWP, Gdańsk.

Ingarden R. (2009), *Książeczka o człowieku*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.

Jędrzejczak M., Boroń I. (2003), *Rodzinne i środowiskowe czynniki narkomanii wśród młodzieży poborowej*, „Medycyna Rodzinna", nr 1.

Łobocki M. (1993), *Pedagogika wobec wartości*, [w:] *Konstelacje pedagogiczne*, red. B. Śliwerski, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.

Łobocki M. (2006), *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.

Łuczak E. (1998), *Narkomania a środowisko*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Olsztynie, Olsztyn.

Mariański J., Zdaniewicz W. (1991), *Wartości religijne i moralne młodych Polaków*, Pallotinum, Warszawa.

Nowak M. (2000), *Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Wydawnictwo Naukowe KUL, Lublin.

Ostrowska K. (1994), *W poszukiwaniu wartości*, GWP, Gdańsk.

Rostampour P. (2009), *Schüler als Täter, Opfer und Unbeteiligte – Veränderung der Rollen im sozialen und biographischen Kontext*, „Psychosozial", nr 79.

Skory Z. (1990), *Wartości a wychowanie*, „Edukacja", nr 2.

Surzykiewicz J. (2004), *Agresja i przemoc w szkole*, [w:] *Pedagogika*, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, PWN, Warszawa.

Tatarkiewicz W. (1978), *Paregra*, PWN, Warszawa.

Urbaniak M.(2009), *Rola szkoły jako instytucji sprzyjającej i przeciwdziałającej agresji i przemocy w gimnazjum*, [w:] *Dziecko a świat dorosłych*, red. M. Duda, B. Gulla, Wydawnictwo Archidiecezji Krakowskiej, Kraków.

Wawro F. W. (2007), *Środowiskowe tło patologicznych zachowań młodzieży. Komunikat z badań*, [w:] *Problemy współczesnej młodzieży*, red. F. W. Wawro, Wydawnictwo KUL, Lublin.

Westfal M. (2008), *Metody diagnozowania zaburzeń w rodzinie*, Instytut Europeistyki, Warszawa.